

METOŽU APSKATS DARBAM AR BĒRNIEM AR KOMBINĒTIEM ATTĪSTĪBAS TRAUCĒJUMIEM: REFLEKSIJA PAR PIEREDZI

*Review of Methods for Work with Children with Combined
Developmental Disabilities: Reflection on Experience*

Aļona Viļuma

Rezekne Elementary Boarding school – Development Centre, Latvia

Ženija Truskovska

Rezekne Academy of Technologies, Latvia

Abstract. *The research proposes an author's view of the variety of methods and their practical application in work with children with combined developmental disabilities. In the course of professional activity in Rezekne Elementary Boarding School - Development Center (REBS-DC) during the period from 2012 to 2018, the most effective methods for integrating children with combined disabilities into the learning process and promoting their development and future integration into society were selected, analyzed and used in practice.*

Research objective: to provide insights into the variety of methods and their effectiveness in work with a child with combined disabilities.

Research methods: reflection on experience, analysis of scientific literature.

Keywords: *inclusive education, combined developmental disabilities, method, game, group work, work in pairs, fine motor, somatosensory system, lessons outdoor, visualization, practical activity.*

Ievads

Introduction

Mūsdienu mainīgajā pasaulē ļoti liela nozīme tiek veltīta bērnam – viņa zināšanu un prasmju pilnveidošanai, ievērojot viņa attīstības līmeni un īpatnības, veselības stāvokli un spējas, kas veicinātu turpmāko sociālo iekļaušanos un nodarbinātību, personisko izaugsmi un attīstību. Skolotāja uzdevums ir sniegt akadēmiskās zināšanas, veicināt sociālo, emocionālo un pašvadības kompetenču attīstību. Skolēni jāaudzina tā, lai viņi spētu efektīvi piedalīties sabiedrības dzīvē un varētu tikt galā ar grūtībām, ko rada straujās sociālās pārmaiņas (Fišers, 2005:

4). Īpaši svarīgi attīstīt šīs kompetences ir bērniem ar kombinētiem attīstības traucējumiem.

Atsauksimies uz Izglītības likumu, kas paredz, ka ikvienam cilvēkam ir tiesības iegūt izglītību neatkarīgi no mantiskā un sociālā stāvokļa, rases, tautības, etniskās piederības, dzimuma, reliģiskās un politiskās pārliecības, veselības stāvokļa, nodarbošanās un dzīvesvietas. Tāda ir iekļaujošās izglītības būtība – nodrošināt šo tiesību ievērošanu (IZM LV, 2012). Jebkuros apstākļos skolotāja uzdevums ir palīdzēt bērnam viņa personības attīstībā, balstoties uz viņa zināšanām, ievērojot veselības stāvokli un personības attīstības līmeni. Iekļaujošās izglītības uzdevums ir nodrošināt katram bērnam pieejamu izglītību. Ir jānodrošina tās pašas iespējas, kādas ir svarīgas ikvienam bērnam (Skola visiem, 2002: 221).

Jebkurš cilvēks ir personība. Arī cilvēks ar kombinētiem attīstības traucējumiem ir personība, uzsver Liepiņa (2003:213). Cilvēks par personību nepiedzimst. Viņš piedzimst kā indivīds ar savām fiziskajām un psihiskajām īpatnībām, mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem iekšējo un ārējo faktoru ietekmē viņš veidojas par personību.

Gadās, ka skolā, klasē tiek pieņemts bērns, kurš traucē stundas norisi, ir kā kairinātājs citiem klases skolēniem, un citi skolēni, savukārt, ir kā kairinātājs šim bērnam. Ko darīt? Kādai jābūt pedagoģiskai rīcībai iekļaujošās izglītības kontekstā? Kopā ar skolas atbalsta komandu, skolēna vecākiem ir jāizpēta, kāpēc skolēns tā rīkojas, tad kopīgiem spēkiem jāmeklē risinājums katrā konkrētā situācijā. Ja ir iespējams, uz laiku ir jāizņem bērns no klases, lai viņš mierīgi spētu iekļauties stundas ritmā (saprastu, kas ir stunda, cik ilgi tā notiek, kādas ir prasības), kādu laiku ar šādu bērnu vajadzētu strādāt individuāli, līdz bērnam rodas izpratne par mācību procesu, par to, kas viņam jādara, kā jāuzvedas. Turpmāk, kā pierāda prakse, šie bērni diezgan labi spēj iekļauties mācību procesā. M.Montesori iesaka nodrošināt šiem bērniem pilnīgu komfortu, apgādājot ar visām iespējamām rotaļlietām, iesaka apieties ar bērnu labvēlīgi, ienākot klasē, vispirms vērsties pie viņa, tikai tad pie pārējiem bērniem, t.i., izturēties pret šo bērnu īpaši, bet pret pārējiem – kā pieaugušiem cilvēkiem. Montesori uzsver, ka tāda vientulība bērnu nomierina, un pēc neilgas citu bērnu rotaļu un darbību vērošanas viņš pats izsaka vēlēšanos tiem piebiedroties (Beļickis, 1997:47, 48).

Pētījuma mērķis: sniegt ieskatu metožu daudzveidībā un to efektivitātē darbā ar bērnu ar kombinētiem traucējumiem.

Atbilstoši mērķim noteiktas pētījuma metodes: refleksija par pieredzi, zinātniskās literatūras analīze.

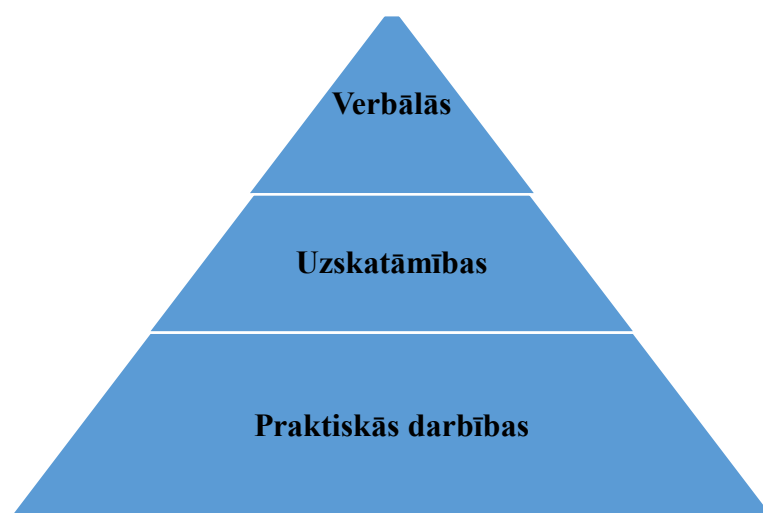
Ieskats teorētiskajos aspektos *Insight in to the Theoretical Aspects*

Kombinētie attīstības traucējumi ietver sevī kognitīvās attīstības, mācīšanās, fiziskās attīstības traucējumus, - tādus kā GAT (garīgās attīstības traucējumi), AST (autiskā spektra traucējumi), DAUNA SINDROMS, BCT (bērnu cerebrālā trieka). Strādājot ar bērniem ar kombinētiem attīstības traucējumiem, īpaša uzmanība ir jāvelti metodēm - profesionālajam instrumentam, kas visefektīvāk palīdz sasniegt vēlamu rezultātu.

Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīcā (Skujiņa, V. u.c., 2000: 96) sniegts **skaidrojums terminam mācību metode, t.i.** „skolotāja un skolēnu savstarpējās sadarbības paņēmieni kopums, kāds nepieciešams noteikta didaktiskā principa vai pedagoģiskās pieejas ietvaros un paredzēts, lai nodrošinātu mācību, audzināšanas un attīstības uzdevumu izpildi mācību procesā un izglītības mērķu sasniegšanu”.

Mācību metodes tiek kvalificētas:

- pēc izziņas veidiem (avotiem, ceļiem – runas, rakstu, uzskates un praktiskās darbības metodes);
- pēc mācību uzdevumu specifikas (zināšanu veidošanas (informācijas), prasmju izkopšanas (vingrinājumu) un pārbaudes);
- pēc skolēnu izziņas aktivitātes un patstāvības mācībās (dogmatiskās, reprodūktīvās, daļēju meklējumu (problēmiskās) un pētnieciskās metodes (Zelmenis, 2000: 111, 112)

1.att. **Metožu praktiskais pielietojums** (Viļuma, 2018)
Fig. 1. Practical application of methods (Viluma, 2018)

Strādājot ar bērniem ar kombinētiem attīstības traucējumiem ir jāievēro, ka šie bērni labāk uztver un saglabā atmiņā informāciju, kad tiek pielietotas praktiskās darbības, uzskatāmības un verbālās metodes (bērniem jāļauj darboties praktiski pēc iespējas biežāk, apgūstamajam materiālam jābūt vizuālajam atbalstam un tikai minimāli jāpielieto verbālais jeb mutvārdu stāstījums). Jāatceras, ka teorijai jābalstās uz praksi jeb praktisko darbošanos, uzskati jeb informācijas vizualizāciju (skat. 1.attēlu).

Tā kā kombinētie attīstības traucējumi ietver sevī gan fiziskās, gan garīgās attīstības traucējumus, tad, kā rāda prakse, nepārtraukti *ir jāattīsta sīkā motorika*, jo sīkās motorikas attīstība sekmē intelektuālo un kognitīvo spēju attīstību, veicina runas un valodas attīstību. E.Puga (2013) uzskata, ka ķermeņa kustībām un runas motorikai ir vienoti mehānismi, līdz ar to sīkās motorikas attīstība ir tieši saistīta ar runas attīstību un to ietekmē. Centri, kas smadzenēs atbild par kustībām un runu, ir savā starpā cieši saistīti. Tas izskaidro faktu, ka bērniem ar runas attīstības traucējumiem bieži tiek novērota slikta roku pirkstu koordinācija. Kā sekas tam var attīstīties rakstīšanas traucējumi (disgrāfija). Pirkstu kustību koordinācijas attīstība dod pamatu tālākai runas attīstībai. Zinātniece uzsver, ka sīkās motorikas vingrinājumi var būt gan pasīvi (pirkstu masāža), gan arī aktīvi (spēles). Tās var būt spēles ar attīstošām rotaļlietām, kā arī dažādas pirkstiņspēles. Kādā veidā skolotājs veicinās bērnu sīkās muskulatūras attīstību, kādas tehnikas pielietos, ir pedagoga ziņā.

Mūsdienās darbam ar bērniem ar kombinētiem traucējumiem plaši tiek izmantots dažāda veida *vizuālais atbalsts*. Viens spilgts piemērs - Autisma speciālisti L.Frosta un E.Bondijs (1985) izveidoja attēlu apmaiņas komunikācijas sistēmu PECS (Picture Exchange Communications System). PECS galvenā ideja ir iedot bērnam, kurš slikti saprot kā jāizmanto valoda, citu - *alternatīvu komunikācijas līdzekli*. Daudziem bērniem, kuri neprot runāt, attēli, simboli ir vienīgais iespējamais sazināšanās līdzeklis. Ir arī daudzi bērni, kuri tieši pateicoties piktogrammu izmantošanai, ir uzlabojuši valodas attīstību. Daudzi zinātniski pētījumi pasaulē apliecina PECS metodes efektivitāti. Lielākā daļa zinātniski pamatotu autisma terapijas un apmācības programmu mūsdienās paredz vizuālā atbalsta izmantošanu (Bethere u.c.). Č. Falka (2003) savā darbā „Piktogrammu klasiskais pielietojums” iesaka, attīstot lasītprasmi, tekstā vienu vai dažus vārdus aizstāt ar piktogrammu. Izmantojot jaunās piktogrammas „Raksti ar attēliem!” iespējas, cilvēki ar garīgās attīstības traucējumiem, lasot piktogrammas, gūst prieku. Piktogrammas palīdz plānot skolēnu ikdienas darbu, organizēt darbam stundā, palīdz izprast skolotāja izvirzītās prasības. Piktogrammas ir melnbaltas, tādējādi vieglāk saprotamas. Būtu nogurdinoši lasīt

grāmatu ar dažādās krāsās skaisti izgreznotiem burtiem. Katrs sīkums un krāsa attēlā ietekmē jēdziena uztveri (Falka, 2003: 57).

Ļoti unikāla cilvēka dzīves sastāvdaļa ir *spēle, lomu spēle*. Tā cieši saistās gan ar cilvēka ontogēnēzi, gan fitogēnēzi. Bērni spēlējoties atklāj un apzinās sevi kā personību. A. Baranova (1999,6,7) uzskata, ka pie šādas atziņas nonākuši gan rietumu, gan austrumu pedagogi un psihologi. Pielietojot spēli kā metodi mācību stundas ietvaros, jāievēro, ka spēlei ir jābūt konkrētam mērķim, konkrētiem uzdevumiem, ir jāņem vērā bērnu psiholoģiskās īpatnības, attīstības līmeni, veselības stāvokli. Spēles beigās ir jāveic spēles gaitas, darbību analīze, rezultātu analīze, kā arī kopīgi ar bērniem ir jāizdara secinājumi.

Lai jebkura spēle sasniegtu izvirzītos mērķus, tai ir jābalstās uz līdzīgiem pamatprincipiem, kā tas ir amerikāņu pedagoga un dabas pētnieka Džozefa Kornela izveidotajā spēļu sistēmā (Baranova, 1999: 22-26). Izstrādātā spēļu sistēma ļauj bērniem sniegt ne tikai jauno informāciju, bet vienlaicīgi veikt arī audzināšanas darbu. Bērniem tā arī palīdz saprast, izprast pasauli sev apkārt un savu vietu tajā (Cornell, 1989).

Refleksija par pieredzi *Reflection on Experience*

Spēju un prasmi reflektēt par sevi, par savu dzīvi, par savu profesionālo darbību cilvēks var izkopt visas dzīves garumā. Ļoti svarīga šī prasme palīdzošo profesiju pārstāvjiem, pie kuriem pieder arī skolotāji. Tas palīdz ne tikai radoši risināt ar praksi saistītus uzdevumus, bet arī attīstīties un pilnveidoties kā personībai (Truskovska, 2010; Truskovska, & Ļubkina, 2016). Radošums pedagoģiskajā praksē balstās uz refleksiju, refleksijas prasmi un praksi. Skolotāju profesionālās kompetences pilnveides process ietver sevī reflektēšanu par pieredzi dažādās vidēs – semināros, konferencēs, asociāciju un biedrību rīkotajos pasākumos, kā arī paredz pedagoga piedalīšanos supervīzijas sesijās, kas diemžēl skolās vai skolās - attīstības centros Latvijā vēl joprojām ir ekskluzīva iespēja.

Autorēm ir uzkrāta zināma pieredze, strādājot par skolotāju ar bērniem ar kombinētiem attīstības traucējumiem, kā arī, veicot metodisko darbu Rēzeknes internātpamatskolā – attīstības centrā (RIAC).

Metodiskā darba ietvaros RIAC skolotāji tiek mudināti reflektēt par pedagoģisko darbību, par veiksmēm un neveiksmēm. Attīstības centrā tiek radīti apstākļi praktiskajiem semināriem, diskusijām tajos. Skolotāji dalās savā pieredzē pedagoģiskā instrumentārija meklējumos, atlasot to, kas visefektīvāk palīdzētu skolēnam ar kombinētiem traucējumiem iekļauties mācīšanās procesā, palīdzētu

attīstīties iespēju robežās un vēlāk veicinātu iekļaušanos sabiedrībā. Piedāvātais rakstā materiāls ir prezentēts 2018.gada augusts – novembris RIAC kursos “Pedagoģiskā procesa plānošana un vadīšana, skolas atbalsta komandas darba organizēšana, strādājot ar izglītojamajiem ar kombinētiem attīstības traucējumiem”.

Balstoties uz zinātniskajām nostādnēm un profesionālodarba pieredzi, autores mācību procesa organizācijā darbam ar bērniem ar kombinētiem mācību traucējumiem lielu vērību pievērš tieši praktiskās darbības metodēm. *Praktiskie vingrinājumi* veicami, ievērojot konkrētu uzdevumu un mērķi. Ļoti efektīvi sīkās motorikas attīstībai var izmantot:

- pirkstiņspēles dažādas aktivitātes, kurās tiek nodarbināti pirksti, rokas, plaukstas (roku, plaukstu izvingrināšana, pirkstu “ceļošana”, zīmēšana ar pirkstiem – smiltīs, akmeņos, putraimos u.c.);
- aukliņu vēršana caurumos;
- papīra, kartona plēšana;
- taustes vingrinājumi.

Sīkāk apskatīsim dažus no minētajiem.

Aukliņu vēršana caurumos. Tiek izmantoti no finiera izgriezti cipari, kuros ir izurbti vairāki caurumi. Skolēna uzdevums ir secīgi izvērt caurumiņos auklu tā, lai veidotos atbilstošais cipars, paralēli bērns skaita pēc kārtas caurumus un, beidzot darbu, nosauc dotajā ciparā esošo caurumu skaitu. Tādējādi tiek ne tikai attīstīta sīkā muskulatūra, bet arī koncentrēšanās spējas, uzmanība, atmiņa, skolēns apgūst skaitīšanas prasmi.

Var likt bērnam:

- novietot uz A4 lapas nosaukto ciparu un precīzi to apvilkt, tad izkrāsot noteiktajā krāsā (attīstām uzmanību, sīko muskulatūru, precizitāti, apgūstam krāsas);
- novietot uz A4 lapas nosaukto ciparu un iezīmēt visus caurumus, noņemt ciparu, secīgi savienot uzzīmētos caurumus, attiecīgi izveidojas atbilstošais cipars, tādējādi bērns apgūst ciparu rakstītprasmi.

Bērniem ļoti patīk *atpūtināt rokas un pirkstus, izvingrinot tos*. To var darīt, vienlaicīgi izvīzot noteiktu mērķi, piemēram, skolēniem tiek izdalīti simta kvadrāti, kuros pāra skaitļi ir izkrāsoti sarkanā krāsā, bet nepāra skaitļi ir izkrāsoti zilā krāsā. Skolēniem tiek dots uzdevums „spēlēt” pa pāra vai nepāra skaitļiem kā pa klaviatūru. Tādējādi bērni atpūtinā rokas, pirkstus, attīsta sīko motoriku, nepiespiestā veidā apgūst pāra vai nepāra skaitļus.

Tauste – ar taustes palīdzību noteikt burtus, ciparus, kuri ir aplicēti, izmantojot dažādas faktūras un materiālus. Visefektīvāk skolēnus sadalītpāros, kur viens ir „kontrolieris”, bet otrs – darbojas (mēģina aizvērtām acīm noteikt, tad nosaukt uz lapas atveidotos burtus vai ciparus). Tādējādi tiek panākta arī bērnu sadarbība mācīšanās procesā.

Ļoti efektīvi sīkās motorikas attīstībai var pielietot *kvīlinga tehniku*. Kvīlings (no angļu val. quilling, to quill – „rullēt [audumu]”) ir papīra māksla, kurā tievas strēmelītes tiek sarullētas, veidotas un salīmētas tā, lai radītu telpiskas vai plakanas dekoratīvas figūras un zīmējumus (Dibovska, 2016). Tā kā kvīlinga tehnika ir ļoti darbietilpīgs process, tādēļ šo sīkās motorikas attīstības veidu ieteicams pielietot, projektu nedēļas ietvaros, mājturības un tehnoloģijas stundās (atvēlot darba veikšanai vairākas stundas), kad bērni izgatavo apsveikumus saviem tuviniekiem, atveido kvīlinga tehnikā savu vārdu. Kad darbs ir pabeigts, prezentē to, pastāstot, cik ilgi darbs tapa, kas tika izmantots utt. Līdz ar to bērni ne tikai attīsta sīko motoriku, bet arī apgūst prezentēšanas prasmi (mācās stāstīt, attīsta saistīto runu, attīsta prasmi novērtēt gan savu, gan citu paveikto, mācās paust savas izjūtas, aprakstīt emocijas, kuras izjūta, veicot darbu). (skat. 2.attēlu)

2.att. **Apsveikuma kartiņu izgatavošana.** (foto no A. Viļumas arhīva)

Fig. 2. Making of greeting cards. (photo from A. Viluma's archive)

Organizējot mācīšanās procesu, izmantojot kvīlinga tehniku, pieredze rāda, ka tas efektīvi attīsta bērniem ar kombinētiem attīstības traucējumiem ne tikai motoriku un koordināciju, bet arī veicina pacietību un centību.

Piktogrammas. Teorētiskajās atziņās noskaidrojām, ka strādājot ar bērniem ar kombinētiem attīstības traucējumiem, lietderīgi ir izmantot piktogrammas – pašvadībai, paškontrolei, vārdu mācības, lasītprasmes attīstībai un pilnveidošanai, iegaumēšanai, apgūstot tekstveides prasmi, saistītās runas attīstībai. Kā pierāda pedagoģiskā pieredze, vizuālajam atbalstam ir jābūt pieejamam ne vien bērniem ar autiskā spectra traucējumiem, bet arī visiem bērniem, kuriem ir kombinēti attīstības traucējumi, jo tas atvieglo gan vielas uztveri skolēniem, gan pedagoga darbu ikdienā. Tādēļ, strādājot ar skolēniem, vienlīdz efektīvi ir izmantot gan gatavas piktogrammas, kuras ir pieejamas dažādās internetvietnēs, gan paštaisītas. Piktogrammas kā metodi var izmantot kā palīgīdzekli vielas (teksta, dzejoļa, tautasdziesmas) iegaumēšanai no galvas, stāstītprasmes, tekstveides attīstībai un pilnveidošanai. Ir jāņem vērā, ka produktīvāk pielietot nevis jau pieejamās gatavās piktogrammas, bet gan iesaistīt konkrētu bērnu, konkrētas piktogrammas zīmēšanā, izgatavošanā. Skolēnam pašam ir jāzīmē, skolotājs ir tikai kā palīgs, asistents, jo skolotājs (pieaugušais) mēģina attēlot izlasīto, dzirdēto, balstoties uz personīgo pieredzi. Nekad viens un tas pats teksts netiks attēlots pilnīgi vienādi pat tad, ja to darīs viens un tas pats cilvēks tikai dažādās dzīves situācijās. Skolotājam ir jāļauj bērnam izpausties, iztēloties, uzzīmēt pašam, tad arī rezultāts būs cits – bērns spēs atcerēties, iegaumēt.

Skolotājs var izmantot krāsainos attēlus no žurnāliem, grāmatām, fotogrāfijām, interneta, kurus kopā ar skolēniem raksturo, zīmējot atbilstošas piktogrammas. Pēc tam skolēniem tiek dots uzdevums attēlam atrast un novietot blakus atbilstošu piktogrammu. Šis paņēmieni attīsta uzmanību, atmiņu, tiek izmantots stāstītprasmes attīstīšanā.

Efektīvi un rezultatīvi pedagoģiskajā praksē var pielietot šādas metodes:

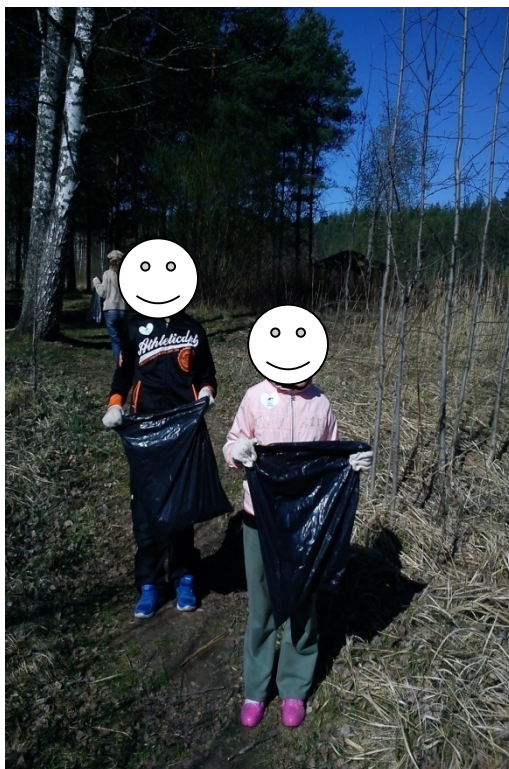
- spēli;
- grupu un pāru darbu;
- nodarbības dabā.

Spēle. Grupu un pāru darbs. Sociālo zinību stundā bērniem var piedāvāt iesaistīties spēlē "Kā es jūtos?" No klases viens bērns tiek izvēlēts kā aktieris, kas ar mīmikas palīdzību mēģina attēlot emocijas, kuras skolotāja parāda, izmantojot *emociju sejiņas*. Skolēns attēlo, pārējie, aplūkojot emociju sejiņu variantus, mēģina uzminēt atbilstošo. Kad ir uzminēts, tiek pārrunāts, kas par emociju, kādas sajūtas izraisa, pozitīvas vai negatīvas. Bērns, kurš uzminējis, ieņem aktiera vietu.

Šo spēli var izmantot, sadalot skolēnus pa divi, liekot iepriekš minētās darbības veikt pāros. Tādējādi skolēni iemācās sadarboties, strādāt pāri, ieklausīties viens otrā.

Metožu apskats darbam ar bērniem ar kombinētiem attīstības traucējumiem: refleksija par pieredzi

Nodarbības dabā. Organizējot mācību procesu dabā, bērniem tiek dota iespēja atpūsties svaigā gaisā, nepiespiestā, aizraujošā veidā iegūt jaunas zināšanas par dabu, dabas parādībām, norisēm, izjust sevi kā dabas sastāvdaļu, skatoties, baudot, pētot, secinot, piedaloties apkārtējās vides uzkopšanas talkās. (skat. 3.attēlu)

3.att. **Sakopsim Latvijas dabu!** (foto no A.Viļumas arhīva)

Fig. 3. Let's clean Latvia's nature! (photo from A.Viluma's archive)

Praktiskā darbība un uzskate. Organizējot un vadot mācīšanās procesu, lietderīgi iesaistīt bērnus uzskates līdzekļu izgatavošanā.

Tā, piemēram, apgūstot tēmu „Laiks”, bērni veido katrs savu laika rādītāju – pulksteni. Pulksteņu tapšanas gaitā skolēni atklāj, ka pulkstenim ir īsāka un garāka bultiņa, līdz ar to labāk iegaumē, ka īsākā norāda stundas, bet garākā – minūtes. Vienlaicīgi tiek attīstīta sīkā motorika, atmiņa, uztvere, uzmanība, jo pulksteņu tapšanas process ir darba un laikietilpīgs, darbs jāveic secīgi, ievērojot skolotāja norādījumus (skatīt 4.attēlu).

4.att. Bērnu veidotie pulksteņi tēmas apguvei “Laiks”. (foto no A.Viļumas arhīva)
Fig. 4. Clocks made by children for acquisition of the topic “Time”. (photo from A.Viluma’s archive)

Bērniem ļoti patīk darboties pašiem – izgatavot dažādus uzskates līdzekļus, kolāžas prezentācijām, attīstīt pašapkalpošanās prasmes (veļas mazgāšana, gludināšana, telpu uzkopšana u.tml.). Izgatavojot kolāžas prezentācijām, bērni spēj veidot secīgu stāstījumu, balstoties uz izveidoto. (skat. 5.attēlu)

5.att. Kolāžas veidošana. (foto no A.Viļumas arhīva)
Fig. 5. Collage creation. (photo from A.Viluma’s archive)

Svarīgi, lai uzskate būtu saprotama un atbilstoša skolēnu zināšanu un prasmju attīstības līmenim, pielāgota viņu veselības stāvoklim. Pieredze arī rāda, ka uzskate bērniem ar kombinētiem traucējumiem nedrīkst būt pārsātināta ar informāciju.

Organizējot mācīšanās procesu, būtiski ir rūpēties par klases telpas atbilstību bērniem ar īpašām vajadzībām. Lai atvieglotu mācīšanos un padarītu to efektīvāku, iesakām klases telpu nosacīti sadalīt zonās – matemātika, valoda, dabaszinības. Balstoties uz apgūstamo materiālu, attiecīgajās zonās tiek izvietoti uzskates līdzekļi, atgādnes u.tml.. Šāda ierasta bērniem klases strukturēšana dod iespēju pašiem sameklēt atbilstošo atgādni, uzskates līdzekli, pielietot to praktiski uzdevuma veikšanai.

Tādējādi bērniem tiek radīta atbilstoša, droša un pašvadības kompetenču attīstību veicinoša mācīšanās vide.

Secinājumi **Conclusions**

Bērni ar kombinētiem attīstības traucējumiem arvien vairāk ienāk skolās. Tie tiek integrēti gan vispārīzglītojošajās skolās, gan iegūst izglītību speciālajās skolās. Katra skolotāja uzdevums ir sniegt zināšanas, ievērojot šo bērnu attīstības īpatnības, veselības stāvokli, izvēloties atbilstošus darba paņēmienus, metodes.

Iespējams izdalīt vairākas metodes, kuras ir efektīvas darbā ar bērniem ar kombinētiem attīstības traucējumiem. Tās ir:

- spēle (kā metode, aizraujoša, bērniem saprotamā un pieņemamā veidā palīdz apgūt mācību saturu, veicina viņu psihofizisko attīstību, pilnveido zināšanas, prasmes un iemaņas);
- grupu un pāru darbs (attīsta prasmi sadarboties, uzņemties atbildību, rēķināties ar citiem);
- nodarbības dabā (dod iespēju atpūsties svaigā gaisā, nepiespiestā, aizraujošā veidā iegūt jaunas zināšanas par dabu, dabas parādībām, norisēm, izjust sevi kā dabas sastāvdaļu, skatoties, baudot, pētot, secinot, piedaloties apkārtējās vides uzkopšanas talkās);
- praktiskā darbība un uzskate (attīsta praktiskā darbības iemaņas, sniedz iespēju piedalīties uzskates līdzekļu izgatavošanā, attīsta praktiskā darba prasmes, pilnveido esošās prasmes, sniedz jaunas zināšanas);
- piktogrammas (veicina pašvadības attīstību, pilnveido plānošanas prasmi, var tikt izmantotas tekstveides, lasītprasmes, stāstītprasmes

attīstībā un pilnveidošanā, noder kā palīgīdzeklis kognitīvo spēju attīstībā).

Summary

The research based on scientific knowledge and reflection on the experience of work with children with combined developmental disabilities provides the authors' view on the variety of methods and their practical application.

In general, the authors conclude that the teacher's task is not only to provide pupils with academic knowledge, but also to promote the development of their social, emotional and self-management competences, taking into account the peculiarities and abilities of individual development, the state of health, the level of individual knowledge and skills. In order to promote the integration of children with combined disabilities into the learning process, development and integration into society in the future effectively, the teacher must use a wide variety of methods in everyday professional practice, including practical activities, visualization and verbal methods.

Literatūra References

- Auziņš, A. u.c. (2002). *Skola visiem. Palīgs pedagogiem, psihologiem un vecākiem*. Rīga: SAC.
- Baranova, A. (1999). *Spēles metode bioloģijas stundās*. Rīga: RaKa.
- Beļickis, I. (1997). *Izglītības alternatīvās teorijas*. Rīga: RaKa.
- Bethere, D. u.c. (2013). *Metodiskais materiāls pedagogiem darbam ar izglītojamiem, kuriem ir autisms*. Liepājas Universitātes speciālās izglītības laboratorija. Rīga: VISC.
- Cornell, J. (1989). *Sharing the Joy of Nature. Nature activities for all ages*. Nevada City: Dawn Publications.
- Dibovska, J. (2016). *Kvilings – veido apsveikuma kartītes pats!* Pieejams <http://www.la.lv>
- Falka, Č. (2003). *Piktogrammu klasiskais pielietojums*. Rīga: Velku fonds.
- Fišers, R. (2005). *Mācīsim bērniem mācīties*. Rīga: RaKa.
- IZM LV (2012). *Iekļaujošā izglītība un speciālā izglītība*. Pieejams www.izm.gov.lv
- Liepiņa, S. (2003). *Speciālā psiholoģija*. Rīga: RaKa.
- Piktogrammas – tikpat svarīgas kā brilles*. Pieejams <http://www.autisms.lv>
- Puga, E. (2013). *Sīkā motorika logopēdijā*. Pieejams logopeds.info/sika-motorika-logopedija/
- Skujņa, V., Beļickis, I., Blūma, D., Koķe, T., & Blinkena, A. (2000). *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Truskovska, Ž. (2010). Ieskats sociālā pedagoga kompetences pilnveides filozofiskajos aspektos. *Izglītības reforma vispārīzglītojošā skolā: izglītības satura pētījumi un ieviešanas problēmas*. Rēzekne, Rēzeknes Augstskola, 84.-93.lpp.
- Truskovska, Ž., & Ļubkina, V. (2016). *Sociālā pedagoga profesionālās kompetences pilnveide supervīzijā*. Monogrāfija. Rēzekne: RTA.
- Zelmenis, V. (2000). *Pedagoģijas pamati*. Rīga: RaKa.